

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-6-70-12>
УДК 811.111'255.4

Демецька В.В., Воловик А.А.
Київський національний лінгвістичний університет

СИМВОЛІКА ЦЕНТРУ В ЖАНРІ КАЗКИ ТА СПЕЦИФІКА ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. Просторова орієнтація в оточуючому середовищі відіграє життєво важливу роль для усього живого, а тому вивчення її актуалізації за допомогою різноманітних груп символів відіграє суттєве значення для адекватного світосприйняття. Відповідно, достовірне відтворення просторової символіки вихідного тексту у культурі інших народів постає одним з першочергових завдань перекладача. Стаття присвячена вивченню окремої групи символів простору, символіки центру, зокрема способів її актуалізації у народних казках та відтворення у цільових текстах. За підсумками проведеного дослідження встановлено, що передача символів центру з народних казок не викликає значних труднощів у перекладачів через свій універсальний характер, однак вимагає ґрунтовного дослідження різних значень, притаманних символам цієї групи.

Ключові слова: просторова символіка, символи центру, народна казка, універсальні символи, адекватний переклад.

Demetska Vladyslava, Volovyk Anna
Kyiv National Linguistic University

SYMBOLS OF CENTRE IN FAIRY TALES AND WAYS OF THEIR RENDERING

Summary. Space is considered to be an essential category for all the living-beings as it determines the boundaries for their existence. Therefore, the studying of its actualization with the help of symbols of space plays a significant role for reflection of the national worldview. Symbols of space include various groups, in particular symbols of otherworld, border, contact, as well as vertical and horizontal symbols, and the symbols of centre. The latter hold an important meaning for developing the narrative and compositional context. Despite relatively extended research in the field of folktale symbols and their translations, there are few studies devoted to the issue of conveying folktale symbols of centre into the target language. The aim of the article is to highlight the ways of rendering symbols of centre taken from English and Ukrainian folktales, and to assess the adequacy of their reproduction in the target culture. According to the results of the research, the symbols of the above-mentioned group are singled out on the basis of two types of centres: mono- and dual centres. In folk animistic tales, the hut (courtyard, river, forest) becomes the centre of the tale. A hut or a whole village (city) serves as the centre of the socially-oriented folktales. Thus, in both types of the folktale the symbolic centre is monocentric. However, the centric space in fairy tales can be both monocentric and dualistic. The latter appears if the protagonist and antagonist have their own places of living that usually becomes the centres of their existence. In order to convey the symbols of the group under scrutiny, translators use direct symbolic equivalents maintaining the adequate perception of the symbols by the target audience. This is usually connected with the universal characters of the symbols of centre that simplifies the process of rendering the latter into the receiving culture.

Keywords: symbols of space, symbols of centre, folktale, universal symbols, adequate translation.

Постановка проблеми. Простір як одна із форм світосприйняття постає основоположною категорією для усього живого. Умовно уся символіка простору розподіляється на різні групи символів, до яких належить символіка іншосвіту, кордону, контакту, центру, горизонталі та вертикалі [3, с. 9]. Кожна із зазначених груп відіграє своє виключне значення у баченні світу людиною.

Жодна світова культура не існує без власного символічного центру. Освоюючи нові кордони, людство з найдавніших часів визначало для себе «центр всесвіту», з якого людина починала рух у різних напрямках і до якого вона ж і поверталася. Будь-який художній твір, зокрема фольклорний, як частина окремої культури також має свій центр або центри, а тому для адекватного сприйняття символіки зазначеної групи її достовірне відтворення у цільовому тексті відіграє суттєве значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню специфіки перекладу жанру казки загалом та символіці, притаманної йому, зокрема, присвячено помірно невелика кількість на-

уково-практичних розвідок, з-поміж яких варто відзначити роботи О.Д. Андреевої, Н.О. Верхотурової, Т.А. Казакової, Е. Кларк, В.М. Кикотя, М.О. Новикової, К.О. Панасенко, Т.І. Харламової, І.М. Шами, Ю.В. Янченко. З розгорнутим та ґрунтовним аналізом символіки центру та способами її відтворення в межах художнього тексту можна ознайомитись, проаналізувавши праці М.О. Новикової та І.М. Шами. Незважаючи на широкий спектр досліджень відтворення різних аспектів символічного наповнення казкових творів, переклад символіки центру як окремої групи символів, що несе у собі важливе значення для розгортання сюжетно-композиційного контексту казки, досі не викликав достатнього інтересу у науковців та дослідників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи зростаючий інтерес до кроскультурного вивчення фольклорних текстів різних народів, зокрема їх казок, через насиченість важливою універсальною та водночас національно-специфічною символікою, що дає можливість розкрити своєрідність національної картини світу, дослідження окремих груп

символів, які разом актуалізують символіку простору казки, а також вивчення шляхів їх достовірного відтворення для адекватного сприйняття особливостей світобачення та ментальності інших народів, постає основним завданням роботи, які досі не привертало уваги перекладачів. В межах даного дослідження окреме значення приділятиметься аналізу символіки центру та своєрідності її перекладу у цільовій мові.

Мета статті. Таким чином, головною метою цієї роботи є виокремлення специфічних рис, притаманних символіці центру та її символічним маркерам в казкових творах, а також висвітлення способів відтворення такої групи символів простору у текстах перекладу.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на дослідженнях М.О. Новикової та І.М. Шама [3, с. 105], у жанрі казки ми виділяємо два провідних різновиди центрального простору: моноцентричний та дуалістичний. У народних анімістичних казках найчастіше центром виступає хата (подвір'я, річка, ліс). У соціально-побутових основним місцем розгортання сюжету, а, відповідно і центром, виступають хата або ціле село (місто). У такий спосіб простір у цих піджанрах казки зазвичай моноцентричний. Натомість, народним чарівним казкам притаманні обидва різновиди центру, однак, найчастіше зустрічається саме дуалістичний. Так, для протагоніста центром виступає хата (замок), з якого він / вона вирушають у подорож. На своєму шляху головний персонаж може потрапити до «чужого центру» антагоніста. Для останнього центром може бути замок (хата, яма), при цьому часто такий центр розташований під землею, на горі, за горою тощо. Варто відмітити, що обидва центри героя та антигероя виступають для обох своєрідною «святинею», порушення кордонів якої вимагає проходження випробування з винагородою або покаранням. У літературних казках простір може бути моноцентричним, дуалістичним, іноді поліцентричним і навіть безцентровим. А отже, і вибір типу простору залежить, насамперед, від інтенції автора літературної казки.

Аналізуючи символіку центру в казках, необхідно визначити ті критерії, які характеризують таку групу символів та їх символічні маркери. Передусім, центр виступає тим місцем, що поєднує у собі вертикальну та горизонтальну вісь символічного образу світу. Центр стягує до себе увесь світ, і наземний, і підземний. По-друге, центр – це і початок, і кінець символічного шляху. По-третє, і основне, – центр не обмежується конкретним простором, адже, засвоюючи нові кордони, людина починає цей процес зі знаходження та утвердження свого власного «священного» центру, а вже потім з відмежування «святих кордонів» [3, с. 109]. Таким чином, символіка центру в казках може актуалізуватися, в першу чергу, як *axis mundi* у вертикальному втіленні та репрезентувати як і центр навкруги головного героя, так і його власний внутрішній священний центр. Проаналізуємо, які символи центру характеризують народні казки, та як їх відтворюють перекладачі у цільовому тексті:

1) «Дійшли якось до **роздоріжжя**, де чотири дороги розходяться» [4, с. 210].

Символом центру у прикладі виступає *роздоріжжя*, яке можна вважати контекстуально

синонімічним до символу *перехрестя*, тому що дороги розходяться у чотирьох напрямках, що символічно відповідає чотирьом сторонам світу, при цьому саме *роздоріжжя* виступає центром для чотирьох героїв казки, які й сходяться у зазначеному місці. В українській символічній традиції, як зокрема і в інших культурах, *перехрестя* виступає «символом матері (за Юнгом); подвійного богоявлення; небезпечного місця, де збирається нечисть; можливості вибору найменшого зла з кількох можливих» [2, с. 608]. У фольклорі такий символ набуває значення пошуку «правильного рішення, шляху тощо» [2, с. 609]. Таким чином, обираючи кожен свій шлях, для персонажів казки *роздоріжжя* виступає початком пошуку нового життя. Проаналізуємо варіант відтворення зазначеного символу:

1) «At last they came a **crossroads** connecting four highways going in different directions» [10, с. 8].

У наведеному прикладі перекладачка використовує словниковий відповідник до символу *перехрестя*. *Crossroads* в *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols* тлумачиться як «choice, but also the union of opposites; the meeting place of time and space; a magic but also a dangerous place where witches and demons meet» [5, р. 46]. З огляду на словникову дефініцію, можна стверджувати, що універсальний символ адекватно відтворений у цільовому тексті. Еквівалент до слова *дорога* також влучно підібраний з урахуванням того, що *highway* визначається як «a public road, especially an important road that joins cities or towns together» [6], такий відповідник вказує на те, що це важливі дороги на життєвому шляху героїв казки.

Іноді пошуки центру всесвіту входять до одного з випробувань героя, від успішного виконання якого залежить доля самого протагоніста або інших небайдужих йому людей:

1) «'Now welcome, Sir Abbot,' said King John; 'thou art prepared for thy doom, I see.'

'I am ready to answer your Majesty,' said he.

'Well, then, question first – **where is the centre of the round earth?**' said the King.

'**Here,**' said the shepherd Abbot, planting his crozier in the ground; 'an' your Majesty **believe me not, go measure it and see**'» [8, р. 161].

У наведеному прикладі король ставить завдання перед героєм відшукати центр землі, як вихідну точку усього живого. Головний персонаж успішно дає відповідь на поставлене запитання, відштовхуючись від того, що для кожної людини центром буде те місце, де він / вона проживає, особливо для короля та його підданих. Символіка центру актуалізується в наведеному фрагменті за допомогою прямого референта у лексичній одиниці *centre*. В англійській лінгвокультурі *centre* символізує «totality, wholeness, absolute reality; the origin of all existence; the point around which everything revolves» [5, р. 32]. Таким чином, центром у фрагменті казки виступає те місце, де знаходиться король, і куди б він не зайшов, все одно повернеться до своєї домівки. Розглянемо, як відтворює зазначений символ перекладач:

1) «– А, здоров був, **святий отче**, – сказав король. – **Ти, я бачу, ладен підтвердити свою мудрість і вченість.**

– **Так, ваша величність, – відмовив чабан. – Я готовий відповісти на ваші запитання.**

– Ну, що ж, тоді скажи: **де середина світу?**
 – Отут, – відповів чабан, стукнувши аба-
 товою палицею в підлогу. – **На цьому самі-
 сінькому місці. Не вірите, ваша величність?**
Виміряйте світ, і пересвідчитесь, що я не
брешу» [1, с. 42].

Перекладач використовує не словниковий, а контекстуальний відповідник до символу *центр*. І хоча лексична одиниця *середина* не функціонує як окремих символ у порівнянні зі словом-символом *центр*, проте має теж саме значення. У контексті казки використання такого замінильника є навіть більш вдалим, адже *середину* справді можна відміряти. Незважаючи на вдале контекстуальне значення цільового відповідника, деякі зі значень символу *центр* все ж таки втрачаються, як-от символізація «важливості» та «влади» [2, с. 849] короля.

Суттєвим в актуалізації символіки центру виступає простір, який оточує героя до початку його / її подорожі. Початком виміру «свого» простору найчастіше виступає домівка протагоніста або антагоніста. Вона ж для них є центром всесвіту, від якого вони розпочинають освоєння незвіданої території. Проаналізуємо низку прикладів, де символіка центру реалізується в описі домівок героїв:

1) «*I was out a-hunting to-day, and I got away to a place in the wood I'd never seen before. And there was an old chalk-pit. And I heard a kind of a sort of a humming. So I got off my hobby, and I went right quiet to the pit, and I looked down. Well, what should there be but the funniest little black thing you ever set eyes on. And what was that doing, but that had a little spinning-wheel, and that was spinning wonderful fast, and twirling that's tail*» [8, р. 7].

Центром для головного антигероя виступає *pit*, розташована далеко у густому лісі, у який потрапляють лише ті, хто загубився. Саме слово *pit* не наділене окремим символічним значенням, проте у поєднанні з іншими маркерами символічності, виділеними курсивом у прикладі, набуває важливого значення для виокремлення основних характеристик головного персонажу «чужого» світу. У своїй домівці антагоніст ховає те, що є для нього найціннішим, за допомогою чого він реалізує свій хитрий план, як заволодіти душею молодої дівчини. Проаналізуємо, чи зберігає перекладач усі необхідні маркери символічності місця проживання, а відповідно і центру, для антагоніста:

1) «*Сьогодні я їздив на лови, забрався далеко-далеко в ліс. Досі ніколи не бував у тих місцях. Дивлюся – яма, старе глинище. І там наче щось дзижчить-гуде. Зліз я з свого коника, тихо підійшов до глинища і зазирнув униз. І що, ти думаєш, я побачив? Хвостатого чорного чоловічка. Такого смішного! І що, ти думаєш, він робив? Пряв на маленькій прядці. Прядка крутиться швидко-швидко. А чоловічок теж швидко-швидко крутить своїм хвостом*» [1, с. 105].

Перекладачу вдається зберегти зазначенні маркери символіки центру для антагоніста, використовуючи словникові відповідники. Єдиною заміною виступає характеризуючий атрибут слова *pit*. Перекладач замінює *chalk* на *глинище*, що є вдалим відповідником з урахуванням того, що українському читачу більш звичною є *яма*, з якої видобувають *глину*, аніж *крейду*.

В українських народних казках головним антагоністом найчастіше виступає змія / змій, маленький дідок чи надприродне створіння. При цьому головні негативні персонажі також мають власні сакральні «центри», а саме домівки, від яких відлітають (відповзають) і до яких повертаються:

1) «*І так дійшли аж до глибокої ями, що й дна не видно. [...] Почали вони спускати, довго спускали, — таки сягнули до дна, — аж на інший світ. Став там Котигорошко ходити, — аж дивиться, стоїть палац великий. Він увійшов у той палац, коли так усе й сяє золотом та дорогим камінням*» [4, с. 168].

Так само, як і у попередньому прикладі, антагоніст проживає далеко від людей, глибоко під землею, яка починається з глибокої ями та веде до іншого світу. Центром для негативного персонажа виступає його великий палац, оздоблений коштовностями, у якому тримається у неволі гарна королівна. За українською фольклорною традицією саме ці маркери вказують на те, що протагоніст має справу зі злом. Розглянемо варіанти відтворення зазначених символічних маркерів центру для антагоніста:

1) «*The trail led them to a hole in the ground so deep that it seemed bottomless. [...] They began letting him [Pea-Roll Along] down, and it took them a long time, for so deep was the hole that to reach its bottom was like trying to reach the nether world itself. But they got him down at last, and Pea-Roll Along set out to explore the place. On he walked, and by and by he came across a huge palace. He went inside, and everything in the palace sparkled and shone, for it was made of gold studded with precious stones*» [11, р. 184];

2) «*... and soon they came to a deep, fathomless hole. [...] They lowered him [Pea-Roll Along] down for a long, long time till he reached the bottom right in the nether world. Rollipea wandered about for some time till he came to a larger palace. Inside the palace shone and glittered and sparkled with gold and precious stones*» [7, р. 28-29];

3) «*Through the backyard, down the hill, and right into the lake it went. As they ventured deeper, the walls of water rose higher and higher, blocking out the light from above. It grew darker, darker, and darker still. It was so dark that they had almost lost sight of the trail, when suddenly it began to grow light again. The brothers looked up, but the walls of water at the sides of the path were so high that they could no longer see the heavens. Where was the light coming from? They squinted and looked all around. Yes, now they saw it was coming from within the waters. There, ahead of them, was a glowing castle, shining with copper, silver, and gold*» [9, р. 180].

У ПТ1 (текст переклад 1) перекладачка зберігає майже всі маркери символіки центру, зокрема те, що яма була дуже глибока, а під землею знаходився величезний замок, увесь покритий золотом та коштовностями. Однак важливий елемент вказівки на місце проживання антагоніста все ж таки опускається, точніше замінюється образним порівнянням. Таким чином, виходить, що головний негативний персонаж живе не в потойбічному світі, а у світі схожому на цей. Цим втрачаються важливі символічні елементи опису образу антагоніста.

У ПТ2 (текст перекладу 2) перекладачу вдається зберегти усі суттєві символічні маркери центру для антагоніста. Єдине зауваження викликає використання лексеми *larger*, оскільки вона не передає усю величність місця проживання головного негативного персонажу, однак, загалом це не впливає на сприйняття читачем цілісної картини опису антагоніста та його сакрального центру.

Зміст фрагменту казки з ПТ3 (текст перекладу 3) відрізняється від оригіналу авторськими нововведеннями, насамперед заміною *lisa* на *lake*. У символічному контексті таку заміну не слід вважати адекватною, оскільки в англійській лінгвокультурі *lake* характеризує «the feminine, humid principle; often the dwelling of monsters or magical feminine powers» [5, p. 94], у той час як у казці основним негативним персонажем виступає *дідок з довгою білою бородою*. Перекладачка робить наголос на тому, що персонажі спустилися в підземний світ вказуючи, що *they could no longer see the heavens*, проте не зазначає, що вони потрапили саме у потойбічний світ антигероя. Також втрачається вказівка на те, що палац антагоніста є величезним, хоча і зберігаються символічні маркери розкоші.

Таким чином, варто висновувати, що саме перекладачу ПТ2, А. Біленко [7], вдалося найбільш адекватно відтворити символічні маркери центру антагоніста у цільовому тексті.

Висновки і пропозиції. Отже, розібравши приклади фрагментів фольклорних казок, що містять у собі символічні маркери центру, варто за-

уважити, що у народних казках переважає моноцентричний, а іноді і дуалістичний простір. Хоча символіка центру і є важливим «шматочком пазлу», без якого не вибудовується система символів простору у народній казці, однак їй не належить провідна роль у розгортанні сюжету казкового твору. Центр радше сприймається кожним головним персонажем окремо, і найчастіше визначається за опозицією «свій» та «чужий» простір. Зрештою, ті групи символів, що актуалізують символіку центру у казках, повинні бути відтворенні у цільовому тексті, оскільки, як вже зазначалось, вони відіграють своє окреме сюжетно-композиційне значення у тексті. Проте, передача символічних маркерів центру не викликає особливих труднощів у перекладачів, оскільки зазвичай така символіка є універсальною у більшості своїх значень і тому використання словникових відповідників є найбільш вдалою стратегією перекладу.

Окреслюючи перспективи подальшого дослідження, варто зауважити, що окремої уваги для більш ґрунтовного вивчення символіки центру, заслуговують літературні казки, оскільки в них, окрім універсальної символіки, яка актуалізує центровий простір у казковому творі, наявна й індивідуально-авторська. Відтворення останньої не є простим завданням, оскільки вимагає від перекладача освоєння не лише основних значень, притаманних символіці центру такого твору, але й додаткових, які створенні самим автором з урахуванням не тільки інтенцій останнього, а й специфіки його / її індивідуального стилю письма.

Список літератури:

1. Англійські народні казки / упорядкування, вступ. слово та переказ. з англ. О.І. Тереха. Київ : Веселка, 1980. 151 с.
2. Енциклопедичний словник символів культури України: 5-е вид / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
3. Новикова М.А., Шама И.Н. Символика в художественном тексте. Символика пространства. Запорожье : СП «Верже», 1996. 172 с.
4. Українські народні казки / за ред. С.В. Хрустальова. Ірпінь, 1996. 656 с.
5. Cooper J.C. An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols. Thames & Hudson, 1987. 213 p.
6. Highway / Cambridge Dictionary, 2019. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/highway> (дата звернення: 11.05.2019).
7. How Ivan Went to See the Sun / transl. by A. Bilenko. Kiev : Dnipro Publishers, 1989. 260 p.
8. Jacobs J. English Fairy Tales. Pennsylvania: A Penn State Electronic Classics Series Publication, 2005. URL: <https://archive.org/details/englishfairytal00jacogoog/> (дата звернення: 07.01.2019).
9. Suwyn J.B. The Magic Egg and Other Tales from Ukraine. Englewood : Libraries Unlimited, Inc., 1997. 222 p.
10. The Cossack Mamaryha: Ukrainian Folk Tale / transl. Mary Skrypnuk. Київ : «Спалах» ЛТД, 1997. 28 p.
11. Ukrainian Folk Tales / ed. I. Zheleznova. Kyiv : Dnipro Publishers, 1985. 391 p.

References:

1. Angliyski narodni kazky [English folk tales] (1980) / transl. by O. Terekh. Kyiv : Veselka. (in Ukrainian)
2. Entsiklopedychniy slovnyk symboliv kultury Ukrainy [The Encyclopedia of symbols of Ukraine] (2015) / ed. by V.P. Kotsur, O.I. Potapenko, V.V. Kuybidi. Korsun-Shevchenkivskiy : FOP Havryshenko V.M. (in Ukrainian)
3. Novikova M., Shama I. (1996). Simvolika v khudozhestvennom tekste. Simvoly prostranstva [Symbols of an artistic text. Symbols of space]. Zaporozhye : "Verzhe". (in Russian)
4. Ukrainski narodni kazky [The Ukrainian Folk Tales] (1996) / ed. S. Khrustalyova. Kyiv : Irpin.
5. Cooper, J. (1987). An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols. London : Thames & Hudson.
6. Highway (2019). Cambridge Dictionary, 2019. Retrieved from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/highway> (accessed 11 May 2019).
7. How Ivan Went to See the Sun (1989) / transl. by A. Bilenko. Kiev : Dnipro Publishers.
8. Jacobs J. (2005). English Fairy Tales. Pennsylvania: A Penn State Electronic Classics Series Publication. Retrieved from: <https://archive.org/details/englishfairytal00jacogoog/> (accessed 01 January 2019).
9. Suwyn J.B. (1997). The Magic Egg and Other Tales from Ukraine. Englewood : Libraries Unlimited, Inc.
10. The Cossack Mamaryha: Ukrainian Folk Tale (1997) / transl. Mary Skrypnuk. Kyiv : "Spalakh" LTD.
11. Ukrainian Folk Tales (1985) / ed. I. Zheleznova. Kyiv : Dnipro Publishers.